

ԿԱՐԵՆ Գ. ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԳԱԱ պարմության ինստիտուտ, պ.գ.թ.

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԵԼԻՑՆԵՐԻ ՀԻՇԱՏԱԿՈՒՄԸ ԻՐԱՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ 2000- 2003 ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ

*Քանալի քառեր*¹ Իրանի հայ համայնք, Հայոց ցեղասպանություն, ոգեկոչման արարողություն, տարելից, խորհրդարան, պատգամավոր:

Հայոց ցեղասպանության տարելիցներին նվիրված հիշատակի արարողությունները Իրանի հայ համայնքում կազմակերպվում են յուրաքանչյուր տարվա ապրիլ ամսին: Թեմական խորհուրդը ատեղծում է հատուկ մարմին՝ Կենտրոնական հանձնախումբ, որը համայնքի կողմից ստանում է լիազորություն՝ կազմակերպելու ոգեկոչման արարողությունները:

Հանձնախումբը յուրաքանչյուր տարի ընտրում է որևէ կարգախոս Թուրքիայից պահանջատիրության և Հայ դատի արդար լուծման համատեքստում, որի շրջանակներում էլ ընթանում են աշխատանքները:

Ի տարբերություն սփյուռքի մի շարք հայ գաղթօջախների, իրանահայերը որևէ լուրջ քայլ չեն կատարել իրանական խորհրդարանում՝ մեջլիսում, Հայոց ցեղասպանության ճանաչման նախագիծ առաջ քաշելու ուղղությամբ, 'գիտակցելով, որ ներկա պայմաններում կառավարությունը քաղաքական պատճառներով (սահմանակից Թուրքիայի հետ հարաբերությունները

չվատթարացնելու միտումով) պատրաստ չէ ընդառաջ գնալու այդ քայլին: Թեև պետք է խոստովանել, որ տարբեր ժամանակներում մեջլիսի մի շարք հայ պատգամավորներ բարձրացրել են այդ հարցը¹:

Հարկ է նշել, որ Հայոց ցեղասպանության հիշատակի արարողությունների համատեքստում կարևորվում է հազարավոր հայերի մասնակցությամբ քայլերթը Թեհրանի կենտրոնում, որի ընթացքում հնչում են Թուրքիային ուղղված բողոքի խոսքեր: Թյուրքախոս բնակչությամբ Ատրպատականի փոքրաթիվ հայ համայնքում² հիշատակի արարողությունը իրականացվում է խաչքար-հուշակոթողների մոտ:

Հայոց ցեղասպանության 85-րդ տարելիցին Թավրիզում տեղի են ունեցել ոգեկոչման արարողություններ³, իսկ Թեհրանում տեղի ունեցած երթին հազարավոր հայեր իրենց բողոքի ծայնն են բարձրացրել ՄԱԿ-ի գասենյակի առջև՝ պահանջելով ճանաչել Հայոց ցեղասպանությունը⁴:

Նույն հարցով ապրիլի 30-ին Իրանի կառավարությանը կոչ է արել խորհրդարանում հարավային իրանահայության պատգամավոր Արտավազդ Բաղումյանը⁵:

Սպահանի պետական համալսարանի «Ղալամ» ուսանողական պարբերաթերթը թիվ 87 համարում, անդրադառնալով ապրիլի 19-ին համալսարանում Նոր Զուլայի ոգեկոչման հանձնախմբի կազմակերպած դասախոսությանը, որին մասնակցել է

¹ Տե՛ս Բայբուրդյան Վ., Իրանի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, Երևան, 2013, էջ 82:

² Այսօր Թավրիզ քաղաքում հայ քնակչությունը խիստ սակավաթիվ է, մինչև 1000 հոգի, որը կազմում է իրանահայության մոտ 2%-ը (Կ.Մ.):

³ Տե՛ս «Ալիք» Թեհրան, 01.06.2000:

⁴ Տե՛ս «Ալիք», 25.04.2000:

⁵ Տե՛ս «Ալիք», 04.05.2000:

շուրջ 200 ուսանող, գրել է. «Իրանը դեռևս պաշտոնապես չի դադարապարտել Հայոց ցեղասպանությունը»⁶:

Հիշարժան է պարսիկ գիտաշխատող Քավե Բայարթի՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման և ժխտման հարցերով զեկուցումը 2001 թ. ապրիլի 17-ին ՀՈՒՍԿ-ի (Հայկական հարցերի ուսումնասիրման կենտրոն) և Հայ հասարակական միության «Հայ ակումբ» սրահում տեղի ունեցած դասախոսությունը⁷: Ահա թե ինչ է գրել այդ մասին «Արաքս» շաբաթաթերթը. «Ձեռնարկը հաղկապես շահավետ էր նրանով, որ եղեռնի մասին խոսվում էր պարսկերենով՝ Խորհրդարանի պատգամավորների եւ մեծ թվով պարսիկ հյուրերի համար»⁸:

Սակայն ոչ բոլոր ձեռնարկներն է, որ հաջողվում է: 2001 թ. ապրիլի 20-ին Հայ ակումբի սրահում նախատեսված «1915-ի ապրիլ. Հայացք դրսից» խորագրով գիտաժողովին պետք է մասնակցեին խորհրդարանի պատգամավորներ, մտավորականներ ու հայ համայնքի ներկայացուցիչներ⁹: Հրավիրյալների չներկայանալու պատճառով այդ թեմատիկայով առաջին գիտաժողովը տեղի չունեցավ:

Մեծ եղեռնի 86-րդ տարելիցի կապակցությամբ համայնքային միությունները Թեհրանում կազմակերպել են շուրջ 20 ձեռնարկներ, որից 10-ը՝ դասախոսություն, նույնքան էլ՝ գեղարվեստական ծրագրեր¹⁰: Նշելի է, որ ապրիլի 21-ին Սպահանի պետական համալսարանի հայագիտական բաժնի ուսանողների և Մեծ եղեռնի ոգեկոչման հանձնախմբի նախաձեռնությամբ կազ-

⁶ «Ալիք», 14.05.2000:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, 18.04.2001:

⁸ «Արաքս», Թեհրան, Ժե տարի, թիվ 14–15 (97–98), մարտ-ապրիլ, 2001, էջ 7:

⁹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 6:

¹⁰ Տե՛ս «Ալիք», 13.04.2001:

մակերպված դասախոսությանը ելույթ է ունեցել Թեհրանից հայտնի մտավորական Քավե Բայաթը¹¹:

Պաշտոնական հայտարարության բացակայության սովորական դարձած պայմաններում ապրիլի 23-ին Իսլամական խորհրդարանում ելույթ է ունեցել հարավային իրանահայության պատգամավոր Ժորժիկ Աբրահամյանը՝ բարձրացնելով Հայոց ցեղասպանության հարցը Պաղեստինի հակամարտության համատեքստում¹²:

Նշելի է, որ 2001 թ. ապրիլի 24-ին Նոր Զուլայում բողոքի քայլարշավին մասնակցել է 3.000 հայորդի¹³: Ինչ վերաբերում է Թավրիզի հայ համայնքին, ապա ապրիլի 26-ին Վան-Վասպուրական պատմական հարցերի կենտրոնում մեծարվել են վերապրողները, իսկ Հայ ճարտարապետների և ճարտարագետների միության նախաձեռնությամբ ապրիլի 25-ին կազմակերպվել է «Հայկական ճարտարապետության եղեռն» թեմայով ցուցահանդես¹⁴:

Ցեղասպանության հիշատակման արարողությունները լուսաբանել է իրանական մամուլը: «Համբաստեզի» և «Էնթեխար» օրաթերթերը մեծ տեղ են հատկացրել քայլարշավի ավարտին ընթերցված բանաձևին, «Հայաթէ նո» օրաթերթն էլ ներկայացնելով Մեծ եղեռնի մասին՝ ավելացրել է, որ դրա հեղինակների դատապարտվելու դեպքում նույնը չէր կրկնվի տարբեր վայրերում: «Աբրար» օրաթերթը գրել է. «Հազարավոր մարդիկ դադապարտեցին Թուրքիայի և սիոնիստական վարչակարգի ոճրագործությունները հայերի և պաղեստինցիների դեմ: Համաշխ-

¹¹ Տե՛ս «Ալիք», 22.04.2001:

¹² Տե՛ս նույն տեղում, 28.04.2001:

¹³ Տե՛ս նույն տեղում, 25.04.2001:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղում, 30.04.2001:

արհային բողոքը Հայոց ցեղասպանության դեմ կարգելեր XX դարում ցեղասպանությունների կրկնումը»: Ըստ թերթի՝ թուրքական և սիոնիստական վարչակարգերը դիտարկվել են հավասար չարիք: Մինչդեռ «Ռեսալթ» օրաթերթը գրել է. «Իրանահայությունը Թուրքիայից պահանջում է, որ ստանձնի ցեղասպանության իր պատասխանատվությունը»¹⁵:

Ուշագրավ է, որ ապրիլի 23-ին Նոր Զուղայի Ս. Ամենափրկիչ վանքի բակում 24 ժամով հացադուլի նստած հայորդիները կարգախոսներով միացել են բողոքի համահավաքի մասնակիցներին: Ընդունվել է օրվա բանաձևը, որով կոչ է արվել Թուրքիային՝ Հայոց ցեղասպանության պաշտոնապես ճանաչում, վնասների հատուցում և արցախահայության արդար պահանջների գորակցում: Բանաձևի 4-րդ և 5-րդ կետերով ներկաները Իրանից ակնկալել են նեցուկ կանգնել Հայոց ցեղասպանության ճանաչմանը և միջազգային ատյաններում պաշտպանել հայ ժողովրդի արդար իրավունքները¹⁶: Ապրիլի 26-ին էլ Նոր Զուղայի «Արարատ» միության սրահում տեղի է ունեցել պարսկերենով դասախոսություն, որն «Ալիք» օրաթերթի գնահատմամբ «Կարելի է աննախադեպ համարել»¹⁷: Միջոցառմանը համայնքային գործիչներից բացի մասնակցել են հայկական դպրոցների պարսիկ տեսուչները, պետական կառույցներից հրավիրված ներկայացուցիչները, սակայն չեն մասնակցել:

Հիշարժան են Շահինշահի Ս. Վարդանանց դպրոցի սրահում տեղի ունեցած ոգեկոչման ծրագրերը, այդ թվում՝ ապրիլի 22-ին շրջանի պարսիկ ուսուցիչների համար տեղի ունեցած դա-

¹⁵ «Ալիք», 13.05.2001:

¹⁶ ՏԵՍ նույն տեղում, 13.05.2001:

¹⁷ Նույն տեղում, 13.05.2001:

սախտությունը, որի բանախոսներն են եղել համայնքային գործիչներ Ազատ Մաթյանը և Սաքո Մկրտչյանը: Ձեռնարկին հրավիրվել են շուրջ 300 հոգի, սակայն կրկին ոչ բոլոր հրավիրյալներն են մասնակցել: Ըստ էության նկատելի է եղել որոշակի զգուշավորություն: Մինչդեռ երիտասարդների մասնակցությամբ այստեղ ևս տեղի է ունեցել հացադուլ¹⁸:

Հայոց ցեղասպանության թեմայի վերաբերյալ Իրանում անհամեմատ մեծ լսարան կարող է ապահովել միայն հեռուստատեսությունը: Ահա, թե ինչու կարևորում ենք 2001 թ. մայիսի 19-ին Իրանի հեռուստատեսության 4-րդ ալիքից Հայոց ցեղասպանության մասին BBC-ի արտադրած վավերագրական ֆիլմի սփռումը¹⁹:

Ինչ վերաբերում է Մեծ եղեռնի 87-րդ տարելիցի կապակցությամբ համայնքում կազմակերպված ոգեկոչման արարողություններին, ապա միայն Թեհրանում կազմակերպել են թվով 15 տարբեր ձեռնարկներ²⁰:

Հատկանշական է, որ 2002 թ. ապրիլի 24-ին Թեհրանում տեղի ունեցած քայլարշավի ավարտին հյուսիսային իրանահայության պատգամավոր Լևոն Դավթյանն ընթերցել է Իսլամական խորհրդարանի 30 պատգամավորի կողմից ստորագրված նամակը, որտեղ նրանք կոչ են ուղղել Իրանի Իսլամական Հանրապետությանը՝ ճանաչել 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությունը²¹: Այդուհանդերձ պետք է նշել, որ խորհրդարանը մեծ դեր չի խաղում Իրանի քաղաքական կյանքում: Քաղաքական հիմնական

¹⁸ Տե՛ս «Ալիք» օրաթերթ, 15.05.2001:

¹⁹ Տե՛ս նույն տեղում, 20.05.2001:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղում, 18.04.2002:

²¹ Տե՛ս նույն տեղում, 25.04.2002:

լծակները գտնվում են երկրի առաջնորդի, ինչպես նաև հանրապետության նախագահի ձեռքում²²:

Հարկ է նշել, որ վերոնշյալ ստորագրահավաքին փաստորեն մասնակցել է Իսլամական խորհրդարանի մոտ 10%-ը (խորհրդարանն ունի 290 պատգամավոր): Ըստ այդմ կարելի է փաստել ղեկավարության դիրքորոշումը Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում:

Հետաքրքիր է, որ 2002 թ. ապրիլի 28-ին Սպահանի պետական համալսարանում կազմակերպված քննարկման ընթացքում, որին բանախոսությամբ հանդես է եկել «Ալիք» օրաթերթի պատասխանատու խմբագիր Սեդա Դավթյանը, շուրջ 400 պարսիկ ուսանողների անունից դատապարտվել է Հայոց ցեղասպանության իրողությունը և պահանջվել է, որ այն պաշտոնապես ճանաչվի Իսլամական խորհրդարանի կողմից՝ որպես արդար դատ ունեցող ազգերի պաշտպան երկիր²³:

Հիրավի, հանրային ընկալումներում կարևոր են հարցի վերաբերյալ պարսիկ մտավորականների տեսակետները: ՀՈՒՍԿ-ի նախաձեռնությամբ և Թեհրանի Հայոց հասարակական միության համագործակցությամբ տեղի ունեցած «Հոգեմտավոր արժեքների կորուստ» թեմայով քննարկմանը բանախոսությամբ հանդես եկած թարգմանիչ Ահմադ Նուրիզադեն, մասնավորապես, անդրադարձել է հայ մտավորականության եղեռնի հարցին²⁴: Հարկ է նշել, որ 2003 թ. ՀՈՒՍԿ-ը, որտեղ գրանցված են

²² Տե՛ս Բայրուրյան Վ., Իրանի հայ համայնքը. արդի հիմնախնդիրներ, էջ 81:

²³ Տե՛ս «Ալիք», 29.04.2002:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

500 իրանցի բարեկամներ, կազմակերպում է «Հայ դատն այսօր» խորագրով խորհրդաժողով²⁵:

Հայոց ցեղասպանության 88-րդ տարելիցի կապակցությամբ համայնքում կազմակերպվել է 17 միջոցառում²⁶: Նշելի է, որ 1992 թ. և 2009 թ. Կիլիկիո կաթողիկոսության ազգային ընդհանուր ժողովներին մասնակցած և վարչության անդամ ընտրված Լևոն Դավթյանը²⁷ կրկին դիմել է խորհրդարանին՝ կոչ անելով Իրանի կառավարությանը պաշտոնապես ճանաչելու Հայոց ցեղասպանությունը:

Ապրիլի 24-ին թեհրանահայության քայլարշավին մասնակցել է ավելի քան 20.000 հայորդի²⁸: Կիլիկիո կաթողիկոսության միաբան Տ. Գեղարդ արք. Քյուսպեկյանի խոսքով՝ «Ապրիլի 24-ի քայլարշաւը մեզի համար ուխտագնացութիւն էր եւ փորձեցինք մեր ծայնը միացնելով թեհրանահայութեանը՝ հասցնել ի լուր աշխարհի»²⁹:

Համեմատելով նախորդ տարիների հետ՝ հարկ է նշել, որ Հայոց ցեղասպանության 88-րդ տարելիցին նվիրված ծրագրերը շատ քիչ արձագանք են գտել իրանական մամուլում: Թեհրանում տեղի ունեցած քայլարշավի մասին անդրադարձել է «Համշահրի» օրաթերթը ապրիլի 25-ի համարում՝ մեջբերելով պատգամավոր Լևոն Դավթյանի խոսքից մի հատված՝ «Համահավաքը ոչ միայն մի քայլ է հայերի իրավունքների իրականացման առումով, այլև խիստ ազդեցիկ է տարածաշրջանում օտարների

²⁵ Տե՛ս Բաղդասյան Գ., Իրան հանրագիտարան, Երևան, 2011, էջ 497:

²⁶ Տե՛ս «Ալիք», 21.04.2003:

²⁷ Տե՛ս «Իրանահայոց հանրագիտարան», Կազմեց Ժանեստ Տիգրանուհի Լազարյանը, Երևան, 2012, էջ 65:

²⁸ Տե՛ս «Ալիք», 26.04.2003:

²⁹ Նույն տեղում, 12.05.2003:

միջամտությունը կանխելու համար»³⁰: Նմանօրինակ անդրադարձ են կատարել «Համբաստեգի» և «Աբրար» օրաթերթերը՝ ապրիլի 26-ի համարներում³¹: Մինչդեռ «Էդթեմադ» օրաթերթն իր ապրիլի 22-ի համարում տպագրել է իբր Ատրպատականի գրողների, թերթերի և խմբակցությունների բաց նամակն՝ ուղղված երկրի պատասխանատուներին, որում հայերին ամբաստանել է, թե իբր վերջիններս կոտորել են 1,5 մլն ադրբեջանցի Ուրմիայում, Խոյում և Սալմաստում: Մինչդեռ հայտնի է, որ 1915–1916 թթ. տազնապալից օրերին, երբ Ատրպատական ներխուժած թուրքական բանակը սպառնալիք էր ստեղծել հայ բնակչության համար, Պարսկահայ խորհուրդը փրկարար դեր ստանձնեց վտանգված վայրերի հայ ազգաբնակչության համար³²: Այդ նամակի հեղինակները երկրի իշխանություններից պահանջել են ապրիլի 24-ին իրենց ևս իրավունք տալ Թեհրանում ՄԱԿ-ի գրասենյակի դիմաց նստացույց անել:

«Ֆարհանգե աշթի» օրաթերթն էլ ապրիլի 26-ի համարում տարածել է ապատեղեկատվություն, թե իբր երկրի հյուսիս-արևմուտքում հայերը բախվել են ազերիների հետ, որի հետևանքով սպանվել է մեկ ազերի, և բախումն ընդլայնվել է Թեհրանում:

Ի պատասխան մի խումբ ազերիների կողմից պետական այրերին ուղղված Հայոց ցեղասպանությունը մերժելու նպատակով բաց նամակի, «Թոսեէ» օրաթերթը հրապարակել է «Ազգայնական հակումներ՝ կրոնների հակամարտության դրոշի ներքո» խորագրով հոդվածը՝ նշելով, որ բաց նամակում խոսվել է այն մասին, որ ապրիլի 24-ին իրանահայության բողոքի քայլարշավ-

³⁰ Նույն տեղում, 07.05.2003:

³¹ Տե՛ս նույն տեղում:

³² Տե՛ս **Քայրուղյան Վ.**, Իրանն այսօր, Երևան, 1999, էջ 291:

ները անարգանք են մոտուլման Թուրքիային: Սակայն նման մոտեցումները միանգամայն անհիմն համարելով՝ հողվածագիրը հիշեցրել է, որ իրանահայությունը որպես Իրանի միատարր ժողովրդի մի մասը՝ Իրանի դեմ Իրաքի 8-ամյա պատերազմի ընթացքում, երբ պատերազմում էին երկու իսլամական երկրներ, տվել է բազմաթիվ նահատակներ:

«Նավիդե Ազարբայջան» պարբերաթերթի հողվածագիր Ջամալ Այրոմլուն քննադատել է ՀՅԴ, Հնչակյան և Ռհամկավար կուսակցություններին՝ հայերին անվանելով «հակաթուրք հոգեկան հիվանդությամբ տառապողներ»: Ակնհայտ է, որ վերոնշյալը պանթուրքական քարոզչության դրսևորում է եղել:

Հարկ է նշել, որ Ատրպատականը որպես թիրախ ընտրած պանթուրքական կազմակերպությունները ունեն խիստ ընդգծված հակահայկական մոտեցումներ: Նրանք ոչնչով չեն տարբերվում Ադրբեջանում և Թուրքիայում գործող պանթուրքական կազմակերպություններից³³:

Ամփոփելով նշենք, որ հայկական դպրոցների պարսիկ տեսուչների մասամբ ներգրավումը և ուսանողների դեպքում լիովին մասնակցությունը հիշատակի արարողություններին ցույց է տվել, որ եթե առաջին խումբը, որպես պետական աշխատակից, ցուցաբերել է որոշակի զգուշավորություն, ապա երկրորդ խումբը՝ երիտասարդները, ավելի անկաշկանդ դիրքորոշում են ունեցել՝ մասնակցելով ստորագրահավաքին:

Ադրբեջանական քարոզչամեքենային ինչ որ չափով հաջողվել է կազմակերպել հակահայկական քարոզչություն Հայոց ցեղասպանության 88-րդ տարելիցին:

³³ Տե՛ս Մկրտչեան Ս., Պանթուրքական հոսանքները ժամանակակից Իրանում, Նրեւան, 2018, էջ 143:

**Карен Г. Мкртчян, Институт истории НАН РА, к.и.н.,
Упоминание годовщины Геноцида армян в армянской
общине Ирана в 2000-2003 годах.**

В статье показывается, что организованные армянской общиной Ирана различные мероприятия по упоминанию годовщин Геноцида армян, находят свой широкий отклик в общественном сознании иранского общества. Отмечается, что депутаты-армяне Иранского меджлиса поднимают проблему Геноцида в контексте израило-палестинского конфликта, и что вопрос начинает «получать гражданство».

**Karen G. Mkrtchyan, Institute of History of the NAS RA,
Candidate of Sciences in History, Commemoration anniversaries
of the Armenian Genocide in the Armenian community of Iran
in 2000-2003.**

It is shown in the article that various events organized by the Armenian community of Iran to commemorate the anniversaries of the Armenian Genocide find their wide response in the public consciousness of the Iranian society. It is noted that the deputies of the Armenians of the Iranian Majlis raise the problem of the Genocide in the context of the Israeli-Palestinian conflict, and that the issue is beginning to "obtain citizenship".